

Repertoriul jurisprudenței

CONCLUZIILE AVOCATULUI GENERAL
DOMNUL GERARD HOGAN
prezentate la 10 septembrie 2020¹

Cauza C-336/19

**Centraal Israëlitisch Consistorie van België și alții,
Unie Moskeeën Antwerpen VZW,
Islamitisch Offerfeest Antwerpen VZW,
JG,
KH,
Executief van de Moslims van België și alții,
Coördinatie Comité van Joodse Organisaties van België, Section belge du Congrès juif mondial et
Congrès juif européen VZW și alții
intervenienți:
LI,
Vlaamse Regering,
Waalse regering,
Kosher Poultry BVBA și alții,
Global Action in the Interest of Animals VZW (GAIA)**

[cerere de decizie preliminară introdusă de Grondwettelijk Hof (Curtea Constituțională, Belgia)]

„Cerere de decizie preliminară – Regulamentul (CE) nr. 1099/2009 – Protecția animalelor în momentul uciderii – Articolul 4 alineatul (1) – Cerința ca animalele să fie ucise doar după asomare – Derogare – Articolul 4 alineatul (4) – Metode speciale de sacrificare prevăzute de rituri religioase – Articolul 26 – Norme naționale mai stricte – Impunerea de către un stat membru a unei interdicții de sacrificare fără asomare prealabilă – Sacrificare în conformitate cu metodele speciale impuse de rituri religioase – Asomare reversibilă în lipsa morții animalului cauzate de asomare sau asomare ulterioară sacrificării – Libertatea de religie – Articolul 10 alineatul (1) din cartă”

I. Introducere

1. Prezenta cerere de decizie preliminară are la origine cinci acțiuni conexe prin care se urmărește anularea totală sau parțială a decret van het Vlaamse Gewest van 7 juli 2017 houdende wijziging van de wet van 14 augustus 1986 betreffende de bescherming en het welzijn der dieren, wat de toegelaten methodes voor het slachten van dieren betreft [Decretul Vlaamse Gewest (Regiunea Flamandă) din 7 iulie 2017 de modificare a Legii din 14 august 1986 privind protecția și bunăstarea animalelor, cu privire la metodele autorizate de sacrificare a animalelor, denumit în continuare „decretul atacat”], introduse la Grondwettelijk Hof (Curtea Constituțională, Belgia) la 16 ianuarie 2018. Consecința acestei legi constă în esență în interzicerea sacrificării animalelor prin metodele riturilor tradiționale iudaice și musulmane și în cerința ca astfel de animale să fie asomate înainte de a fi sacrificate în

¹ Limba originală: engleza.

scopul de a le reduce suferința. Principala întrebare adresată Curții este aceea dacă, în lipsa asomării, o astfel de interdicție categorică este permisă în temeiul dreptului Uniunii, nu în ultimul rând ținând seama de garanțiile libertății de religie și ale libertăților prevăzute în Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene (denumită în continuare „carta”).

2. Acțiunile au fost introduse de Centraal Israëlitisch Consistorie van België (Consistoriul Central Israelit al Belgiei) și alții, de Unie Moskeeën Antwerpen VZW (Asociația fără scop lucrativ Uniunea Moscheilor din Antwerpen, Belgia), de Islamitisch Offerfeest Antwerpen VZW (Asociația fără scop lucrativ Sărbătoarea Islamică a Sacrificiului Antwerpen, Belgia), de JG și KH, de Executief van de Muslims van België (Executivul musulmanilor din Belgia) și alții și de Coördinatie Comité van Joodse Organisaties van België VZW (Asociația fără scop lucrativ Comitetul de Coordonare a Organizațiilor Evreiești din Belgia) și alții (denumiți în continuare „reclamanții”). În plus, o serie de alte părți, și anume LI, Vlaamse regering (guvernul flamand), Waalse regering (guvernul valon), Kosher Poultry BVBA și alții, precum și Global Action in the Interest of Animals VZW (asociație fără scop lucrativ) au intervenit în procedură.

3. Dispozițiile relevante ale decretului atacat prevăd că un animal vertebrat² poate fi ucis doar în urma asomării sale prealabile. În cazul în care animalele sunt însă sacrificate în conformitate cu metodele speciale impuse de rituri religioase, asomarea trebuie să fie reversibilă, iar moartea animalului nu trebuie să fie cauzată de asomare. Prin derogare de la obligația asomării reversibile prealabile a animalelor, asomarea bovinelor sacrificate prin metode speciale impuse de rituri religioase poate avea loc în prezent imediat după tăierea gâtului animalului (asomarea ulterioară sacrificării).

4. Decretul atacat a eliminat astfel, de la 1 ianuarie 2019, derogarea cu privire la cerința asomării prealabile a animalelor, care existase anterior în temeiul dreptului național în ceea ce privește sacrificarea prevăzută de rituri religioase³. Acesta este aspectul de la care reclamanții fac excepție: ei susțin că eliminarea acestei derogări compromise în mod substanțial o caracteristică esențială a practicilor și a credințelor lor religioase.

5. Prezenta cerere de decizie preliminară, care a fost depusă la grefa Curții la 18 aprilie 2019, vizează în esență interpretarea articolului 4 alineatul (4) și a articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul (CE) nr. 1099/2009 al Consiliului⁴, precum și validitatea acestei din urmă dispoziții în lumina articolului 10 alineatul (1) din cartă.

6. În acest sens trebuie menționat că articolul 4 alineatul (1) din Regulamentul nr. 1099/2009 prevede în termeni neechivoci că „[a]nimalele vor fi ucise doar după asomare”. Prin derogare⁵, articolul 4 alineatul (4) din acest regulament prevede că, în cazul animalelor supuse unor metode speciale de sacrificare prevăzute de rituri religioase, „cerințele prevăzute la alineatul (1) nu se aplică atunci când sacrificarea are loc într-un abator”. Cu toate acestea, articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 prevede că statele membre pot adopta norme destinate să asigure o protecție mai extinsă a animalelor în momentul uciderii decât cele prevăzute de acest regulament cu privire, printre altele, la sacrificarea animalelor în conformitate cu articolul 4 alineatul (4) din acesta.

2 Domeniul de aplicare al normelor naționale în cauză se limitează mai degrabă la animalele vertebrate decât la animale în general. Prin urmare, domeniul de aplicare al procedurilor desfășurate în fața Curții este limitat.

3 Instanța de trimitere a arătat de asemenea că, prin decretul din 18 mai 2017, „modificarea articolelor 3, 15 și 16 și introducerea articolului 45ter în Legea din 14 august 1986 privind protecția și bunăstarea animalelor”, Regiunea Valonă a adoptat norme al căror conținut este foarte similar cu cel al normelor decretului Regiunii Flamande. În plus, din dosarul pus la dispoziția Curții reiese clar că o serie de state membre au adoptat interdicții similare privind uciderea animalelor fără asomare în scopul de a proteja bunăstarea animalelor.

4 Regulamentul din 24 septembrie 2009 privind protecția animalelor în momentul uciderii (JO 2009, L 303, p. 1).

5 A se vedea considerentul (18) al Regulamentului nr. 1099/2009, precum și Hotărârea din 29 mai 2018, Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen și alții (C-426/16, EU:C:2018:335, punctele 53 și 55-57), și Hotărârea din 26 februarie 2019, Oeuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs (C-497/17, EU:C:2019:137, punctul 48).

7. Unii dintre reclamanți au susținut în fața instanței de trimitere că statele membre nu pot invoca articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 pentru a elimina sau pentru a goli de semnificație excepția sacrificării conform unor rituri religioase prevăzută la articolul 4 alineatul (4) din acest regulament. În schimb, guvernele valon și flamand au susținut în fața acestei instanțe că articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 împuternicește în mod explicit statele membre să se îndepărteze de la dispozițiile articolului 4 alineatul (4) din acest regulament.

8. Prin urmare, instanța de trimitere dorește în esență să se stabilească dacă articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 – care urmărește să asigure libertatea de religie în conformitate cu articolul 10 alineatul (1) din cartă⁶ – și articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 permit existența unei măsuri naționale care interzice uciderea animalelor vertebrate fără asomare prealabilă și care impune cerința asomării reversibile prealabile a animalelor înainte unei sacrificări care nu cauzează moartea acestora sau aceea a asomării ulterioare sacrificării, în contextul unor metode speciale de sacrificare prevăzute de rituri religioase.

9. Prezenta cerere de decizie preliminară oferă Curții o ocazie unică de a-și revizui și de a-și extinde jurisprudența privind Regulamentul nr. 1099/2009 și reconcilierea obiectivului de protecție a bunăstării animalelor cu dreptul unei persoane, în temeiul articolului 10 alineatul (1) din cartă, de a respecta normele alimentare impuse de religia sa.

10. În această privință, Curtea a avut recent ocazia de a examina validitatea Regulamentului nr. 1099/2009 și de a furniza o interpretare a anumitor dispoziții din acesta în Hotărârea din 29 mai 2018, *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen și alții* (C-426/16, EU:C:2018:335), și în Hotărârea din 26 februarie 2019, *Oeuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs* (C-497/17, EU:C:2019:137), în contextul sacrificării animalelor fără asomare prealabilă atunci când metoda de sacrificare este prevăzută de un rit religios.

11. Aceste cauze s-au axat în special pe interpretarea și pe validitatea derogării cuprinse la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 de la interdicția prevăzută la articolul 4 alineatul (1) din acest regulament.

12. În Hotărârea din 29 mai 2018, *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen și alții* (C-426/16, EU:C:2018:335), Curtea a examinat și în cele din urmă a reținut valabilitatea cerinței prevăzute la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 potrivit căreia sacrificarea rituală trebuie să fie efectuată în abatoare autorizate. În Hotărârea din 26 februarie 2019, *Oeuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs* (C-497/17, EU:C:2019:137), Curtea a reținut că sigla ecologică a Uniunii nu poate fi utilizată pe produse provenite din animale care au fost sacrificate în conformitate cu rituri religioase, fără a fi mai întâi asomate, în pofida faptului că o astfel de sacrificare este permisă în temeiul articolului 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009. Efectul acestei hotărâri a fost acela că sigla ecologică a Uniunii nu poate fi utilizată atunci când produsul nu este obținut cu respectarea celor mai înalte standarde, în special în domeniul bunăstării animalelor.

13. Obiectivul prezentei trimiteri preliminare este într-o anumită măsură diferit, întrucât aceasta vizează pentru prima dată interpretarea și validitatea articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009, care împuternicește în mod expres statele membre să adopte norme destinate să asigure o protecție mai extinsă a animalelor în momentul uciderii decât cele prevăzute la articolul 4 alineatul (4) din acest regulament.

⁶ A se vedea considerentul (18) al Regulamentului nr. 1099/2009.

14. Această cauză impune Curții să examineze chestiunea delicată a aspectului dacă, și, în caz afirmativ, în ce măsură, un stat membru, în lumina vulnerabilităților naționale specifice cu privire la bunăstarea animalelor, poate adopta măsuri destinate să asigure o protecție mai extinsă a animalelor în momentul uciderii decât cele prevăzute la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009, care se presupune că încalcă libertatea de religie consacrată la articolul 10 alineatul (1) din cartă. Mai precis, Curtea ar trebui să analizeze aspectul dacă posibilitatea, în conformitate cu articolul 26 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009, de a importa produse provenite din animale sacrificate în conformitate cu metode speciale de sacrificare prevăzute de rituri religioase este suficientă pentru a asigura respectarea dreptului la libertatea de religie.

15. Înainte însă de a analiza aceste aspecte, este necesar să menționăm dispozițiile legislative și ale tratatului relevante.

II. Cadrul juridic

A. *Dreptul Uniunii*

1. *Carta și TFUE*

16. Articolul 10 din cartă, intitulat „Libertatea de gândire, de conștiință și de religie”, prevede:

„(1) Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie. Acest drept implică libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea individual sau colectiv, în public sau în particular, prin intermediul cultului, învățământului, practicilor și îndeplinirii riturilor.

[...]”

17. Articolul 21 din cartă, intitulat „Nediscriminarea”, prevede:

„(1) Se interzice discriminarea de orice fel, bazată pe motive precum sexul, rasa, culoarea, originea etnică sau socială, caracteristicile genetice, limba, religia sau convingerile, opiniile politice sau de orice altă natură, apartenența la o minoritate națională, averea, nașterea, un handicap, vârsta sau orientarea sexuală.

[...]”

18. Articolul 22 din cartă se intitulează „Diversitatea culturală, religioasă și lingvistică” și prevede:

„Uniunea respectă diversitatea culturală, religioasă și lingvistică.”

19. Articolul 52 din cartă, intitulat „Întinderea și interpretarea drepturilor și principiilor”, prevede:

„(1) Orice restrângere a exercițiului drepturilor și libertăților recunoscute prin prezenta cartă trebuie să fie prevăzută de lege și să respecte substanța acestor drepturi și libertăți. Prin respectarea principiului proporționalității, pot fi impuse restrângeri numai în cazul în care acestea sunt necesare și numai dacă răspund efectiv obiectivelor de interes general recunoscute de Uniune sau necesității protejării drepturilor și libertăților celorlalți.

[...]

(3) În măsura în care prezenta cartă conține drepturi ce corespund unor drepturi garantate prin Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, înțelesul și întinderea lor sunt aceleași ca și cele prevăzute de convenția menționată. Această dispoziție nu împiedică dreptul Uniunii să confere o protecție mai largă.

[...]

20. Articolul 13 TFUE [fostul Protocol nr. 33 la Tratatul CE privind protecția și bunăstarea animalelor (1997)] prevede:

„La elaborarea și punerea în aplicare a politicii Uniunii în domeniul agriculturii, pescuitului, transporturilor, pieței interne, cercetării și dezvoltării tehnologice și al spațiului, Uniunea și statele membre țin seama de toate cerințele bunăstării animalelor ca ființe sensibile și respectă actele cu putere de lege și normele administrative, precum și obiceiurile statelor membre în privința riturilor religioase, a tradițiilor culturale și a patrimoniilor regionale.”

2. Regulamentul nr. 1099/2009

21. Considerentele (2), (4), (18), (20), (43), (57), (58) și (61) ale Regulamentului nr. 1099/2009 au următorul conținut:

„(2) Uciderea animalelor le poate cauza durere, chin, frică sau alte forme de suferință chiar și în cazul aplicării celor mai bune condiții tehnice disponibile. Anumite operații aferente uciderii pot cauza efecte negative, orice tehnică de asomare prezentând unele dezavantaje. Operatorii economici sau orice altă persoană implicată în uciderea animalelor ar trebui să ia măsurile necesare pentru a evita durerea și pentru a reduce la minimum chinul și suferința animalelor în cursul procesului de sacrificare sau ucidere, ținând cont de cele mai bune practici din domeniu și de metodele permise de prezentul regulament. Prin urmare, durerea, chinul sau suferința ar trebui să fie considerate ca evitabile atunci când operatorii economici sau orice altă persoană implicată în uciderea animalelor nu respectă una dintre cerințele prezentului regulament sau utilizează practici permise fără să recurgă însă la cele mai moderne dintre acestea, provocându-le astfel animalelor, prin neglijență sau intenționat, durere, chin sau suferință.

[...]

(4) Bunăstarea animalelor constituie o valoare comunitară consacrată prin Protocolul (nr. 33) privind protecția și bunăstarea animalelor anexat la Tratatul de instituire a Comunității Europene («Protocolul nr. 33»). Protecția animalelor în momentul sacrificării sau uciderii este un subiect de interes public care afectează atitudinile consumatorilor față de produsele agricole. În plus, îmbunătățirea protecției animalelor în momentul sacrificării contribuie la ameliorarea calității cărnii, având, de asemenea, un efect pozitiv indirect asupra securității muncii în abatoare.

[...]

(18) Derogarea de la asomare în cazul sacrificărilor religioase care au loc în abatoare a fost acordată prin Directiva 93/119/CE. Din moment ce dispozițiile comunitare aplicabile sacrificării religioase au fost transpuse în mod diferit în funcție de contextele naționale și din moment ce normele naționale țin cont de dimensiuni care depășesc scopul prezentului regulament, este important ca derogarea de la asomarea animalelor înaintea sacrificării să fie menținută, lăsând, totuși, un anumit grad de subsidiaritate fiecărui stat membru. Prin urmare, prezentul regulament respectă libertatea de religie și dreptul persoanelor de a-și manifesta religia sau convingerea prin intermediul cultului, învățământului, practicilor și îndeplinirii riturilor, astfel cum acestea au fost consacrate prin articolul 10 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene.

[...]

- (20) Multe metode de ucidere provoacă durere animalelor. Din acest motiv, asomarea este necesară pentru a determina pierderea cunoștinței și a sensibilității înaintea sau în momentul uciderii animalelor. Măsurarea gradului de pierdere a conștienței și a sensibilității unui animal este complexă și trebuie să fie efectuată utilizând o metodologie aprobată științific. În orice caz, este necesară monitorizarea prin intermediul indicatorilor, pentru a evalua eficiența metodei respective în condiții practice.

[...]

- (43) Sacrificarea fără asomare necesită o tăiere a gâtului efectuată cu precizie cu un cuțit ascuțit, pentru a reduce la minimum suferința. În plus, animalele care nu sunt imobilizate în mod mecanic după tăierea gâtului tind să încetinească procesul de sângerare, prelungind astfel în mod inutil suferința. Animalele din speciile bovine, ovine și caprine sunt cele mai comune specii sacrificate cu folosirea acestei proceduri. Din acest motiv, rumegătoarele sacrificate fără asomare ar trebui să fie imobilizate în mod mecanic și individual.

[...]

- (57) Cetățenii europeni se așteaptă ca un minim de norme privind bunăstarea animalelor să fie respectate în timpul sacrificării animalelor. În anumite zone, atitudinea față de animale depinde și de percepțiile naționale, în unele state membre existând chiar cererea de a se menține sau adopta norme de bunăstare a animalelor mai extinse decât cele convenite la nivel de Comunitate. În interesul animalelor și cu condiția să nu fie afectată funcționarea pieței interne, este necesar să se permită statelor membre [o] anumită flexibilitate pentru a menține sau, în anumite domenii specifice, pentru a adopta norme naționale mai extinse.

Este important să se asigure că aceste norme naționale nu sunt folosite de statele membre într-un mod care să prejudicieze corecta funcționare a pieței interne.

[...]

- (61) Întrucât obiectivul prezentului regulament, respectiv asigurarea unei abordări armonizate în ceea ce privește standardele de bunăstare a animalelor în momentul uciderii, nu poate fi realizat în suficientă măsură de statele membre și, prin urmare, date fiind dimensiunea și efectele prezentului regulament, poate fi realizat mai bine la nivel comunitar, Comunitatea poate adopta măsuri, în conformitate cu principiul subsidiarității, astfel cum este prevăzut la articolul 5 din tratat. În conformitate cu principiul proporționalității, astfel cum este prevăzut la articolul respectiv, este necesar și adecvat în raport cu realizarea obiectivului respectiv să fie stabilite norme specifice privind uciderea animalelor în scopul producerii de alimente, lână, piele, blană sau de alte produse, precum și privind operațiunile aferente. Prezentul regulament nu dispune mai mult decât ceea ce este necesar pentru îndeplinirea obiectivului respectiv.”

22. Articolul 1 din Regulamentul nr. 1099/2009, intitulat „Obiectul și domeniul de aplicare”, prevede:

„(1) Prezentul regulament stabilește norme privind uciderea animalelor crescute sau deținute în scopul producerii de alimente, lână, piele, blană sau orice alte produse, precum și privind uciderea animalelor în scopul depopulării și operațiunile aferente.

[...]”

23. Articolul 2 din acest regulament, intitulat „Definiții”, prevede:

„[...]

- (b) «operații aferente» înseamnă operații cum ar fi manipularea, adăpostirea, imobilizarea, asomarea și sângerarea animalelor, care au loc în contextul și în locul unde acestea urmează să fie ucise;

[...]

- (f) «asomare» înseamnă orice proces provocat în mod intenționat care determină pierderea cunoștinței și a sensibilității fără durere, inclusiv orice proces care determină moartea imediată;

- (g) «rit religios» înseamnă o serie de acte relative la sacrificarea animalelor care sunt stabilite de o religie;

[...]

- (j) «sacrificare» înseamnă uciderea animalelor destinate consumului uman;

[...]”

24. Articolul 3 alineatul (1) din regulamentul menționat prevede că, în timpul uciderii animalelor și al operațiilor aferente, acestea sunt ferite de orice durere, chin sau suferință evitabile.

25. Articolul 4 din Regulamentul nr. 1099/2009, intitulat „Metode de asomare”, prevede:

„(1) Animalele vor fi ucise doar după asomare, în conformitate cu metodele și cerințele specifice referitoare la aplicarea metodelor respective prevăzute în anexa I. Pierderea cunoștinței și sensibilității se menține până la moartea animalului.

Metodele menționate în anexa I care nu au drept rezultat moartea instantanee (denumită în continuare «asomare simplă») sunt urmate cât de repede posibil de o procedură care să asigure moartea, cum ar fi sângerarea, spinalizarea, electrocutarea sau expunerea prelungită la anoxie.

[...]

- (4) În cazul animalelor supuse unor metode speciale de sacrificare prevăzute de [rituri] religioase, cerințele prevăzute la alineatul (1) nu se aplică atunci când sacrificarea are loc într-un abator.”

26. Articolul 26 din Regulamentul nr. 1099/2009, intitulat „Norme naționale mai stricte”, prevede:

(1) Prezentul regulament nu împiedică statele membre să mențină orice norme naționale destinate asigurării unei protecții mai extinse a animalelor în momentul uciderii, aplicabile la momentul intrării în vigoare a prezentului regulament. Înainte de 1 ianuarie 2013, statele membre informează Comisia cu privire la existența unor astfel de norme naționale. Comisia le supune atenției celorlalte state membre.

(2) Statele membre pot adopta norme naționale destinate să asigure o protecție mai extinsă a animalelor în momentul uciderii decât cele prevăzute de prezentul regulament cu privire la următoarele domenii:

[...]

- (c) sacrificarea animalelor și celelalte operațiuni conexe, în conformitate cu articolul 4 alineatul (4).

Statele membre notifică Comisiei aceste norme naționale. Comisia le supune atenției celorlalte state membre.

[...]

(4) Un stat membru nu interzice sau împiedică punerea în circulație pe teritoriul său a produselor de origine animală derivate din animalele ucise în alt stat membru pe motiv că animalele în cauză nu au fost ucise în conformitate cu normele sale naționale destinate unei protecții mai extinse a animalelor în momentul uciderii.”

B. Dreptul belgian

27. Articolul 1 din decretul atacat prevede:

„Prezentul decret reglementează un aspect regional.”

28. Articolul 2 din acest decret prevede:

„Articolul 3 din Legea din 14 august 1986 privind protecția și bunăstarea animalelor, astfel cum a fost modificată prin Legea din 4 mai 1995, prin Legea din 9 iulie 2004, prin Legea din 11 mai 2007 și prin Legea din 27 decembrie 2012, se modifică după cum urmează:

1° punctele 13 și 14 se înlocuiesc cu următorul text:

«13° uciderea: orice procedură aplicată în mod intenționat, care cauzează moartea unui animal;

14° sacrificarea: uciderea animalelor destinate consumului uman;»

2° se introduce punctul 14 bis cu următorul cuprins:

«14 bis° asomarea: orice procedură aplicată în mod intenționat unui animal care provoacă fără durere o stare de inconștiență și de insensibilitate, inclusiv orice procedură care cauzează moartea imediată.»”

29. Articolul 3 din decretul atacat prevede:

„Articolul 15 din aceeași lege se înlocuiește cu următorul text:

«Art. 15. § 1. Un animal vertebrat poate fi ucis doar după asomare prealabilă. Acesta poate fi ucis doar de către o persoană care posedă cunoștințele și abilitățile necesare și prin metoda cea mai puțin dureroasă, mai rapidă și mai selectivă.

Prin derogare de la alineatul (1), un animal vertebrat poate fi ucis fără asomare prealabilă:

1° în caz de forță majoră;

2° în cazul vânătoriei sau al pescuitului;

3° în contextul măsurilor de combatere a dăunătorilor.

§ 2. În cazul în care animalele sunt sacrificate în conformitate cu metode speciale impuse de rituri religioase, asomarea trebuie să fie reversibilă, iar moartea animalului nu trebuie să fie cauzată prin asomare».”

30. Articolul 4 din decretul atacat prevede:

„Articolul 16 din aceeaşi lege, astfel cum a fost modificată prin Legea din 4 mai 1995, prin Decretul regal din 22 februarie 2001 şi prin Legea din 7 februarie 2014, se înlocuieşte cu următorul text:

«Art. 16. § 1. Guvernul flamand stabileşte condiţiile pentru:

1° metodele de asomare şi de ucidere a animalelor în funcţie de circumstanţe şi de speciile animalelor;

2° construcţia, amenajarea şi dotarea abatoarelor;

3° garantarea independenţei persoanei responsabile cu bunăstarea animalelor;

4° capacitatea persoanei responsabile cu bunăstarea animalelor, a personalului din abatoare şi a persoanelor asociate cu uciderea animalelor, inclusiv conţinutul şi organizarea pregătirilor profesionale şi a examinărilor, precum şi eliberarea, retragerea şi suspendarea certificatelor emise în legătură cu aceasta.

§ 2. Guvernul flamand poate aproba unităţi destinate pentru sacrificarea în grup a animalelor destinate consumului intern privat şi poate stabili condiţiile sacrificării efectuate în afara unui abator a animalelor destinate consumului intern privat».”

31. Articolul 5 din decretul atacat prevede:

„În aceeaşi lege, astfel cum a fost modificată ultima dată prin Legea din 7 februarie 2014, se introduce articolul 45ter, care prevede următoarele:

«Art. 45ter. Prin derogare de la articolul 15, asomarea bovinelor sacrificate prin metode speciale impuse de rituri religioase poate avea loc imediat după tăierea gâtului, până la data la care guvernul flamand decide că asomarea reversibilă este efectiv aplicabilă în ceea ce priveşte aceste specii de animale».”

32. Articolul 6 din decretul atacat prevede că acesta intră în vigoare la 1 ianuarie 2019.

III. Situaţia de fapt din procedurile principale şi întrebările preliminare

33. Reclamanţii din procedurile principale au introdus o serie de acţiuni în anularea decretului atacat în faţa Grondwettelijk Hof (Curtea Constituţională).

34. În susţinerea acţiunilor lor în anulare introduse la Grondwettelijk Hof (Curtea Constituţională), reclamanţii invocă în esenţă:

în primul rând, încălcarea Regulamentului nr. 1099/2009 coroborat cu principiul egalităţii şi nediscriminării, prin aceea că credincioşii evrei şi musulmani sunt privaţi de garanţia prevăzută la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009, potrivit căreia sacrificările rituale nu pot fi supuse cerinţei de asomare prealabilă, şi prin aceea că decretul atacat, contrar articolului 26 alineatul (2) din regulamentul mai sus menţionat, nu ar fi fost notificat în timp util Comisiei Europene;

în al doilea rând, încălcarea libertăţii de religie, prin împiedicarea credincioşilor evrei şi musulmani, pe de o parte, să sacrifice animale în conformitate cu preceptele religiei lor şi, pe de altă parte, să îşi procure carne care provine de la animale sacrificate în conformitate cu aceste precepte religioase;

în al treilea rând, încălcarea principiului separației dintre biserică și stat, întrucât dispozițiile decretului atacat ar prevedea modul în care trebuie să se desfășoare un rit religios;

în al patrulea rând, încălcarea dreptului la muncă și la libera alegere a profesiei, a libertății de a desfășura o activitate comercială și a liberei circulații a bunurilor și a serviciilor, întrucât este imposibil ca măcelarii rituali să își exercite profesia, măcelarii și măcelăriile neputând oferi clienților lor carne cu garanția că aceasta provine de la animale care au fost sacrificate în conformitate cu precepte religioase și întrucât acest fapt ar denatura concurența dintre abatoarele situate în regiunea flamandă și cele situate în regiunea capitalei Bruxelles sau în alt stat membru al Uniunii Europene în care este permisă sacrificarea animalelor fără asomare;

în al cincilea rând, încălcarea principiului egalității și nediscriminării, prin aceea că:

- fără o justificare rezonabilă, credincioșii evrei și musulmani ar fi tratați în același mod ca persoanele care nu sunt supuse normelor alimentare specifice ale unei religii;
- persoanele care ucid animale în cadrul practicării vânătoriei sau a pescuitului ori pentru combaterea organismelor dăunătoare, pe de o parte, și persoanele care ucid animale în conformitate cu metode speciale de sacrificare prevăzute de uzanțele unui cult religios, pe de altă parte, ar fi tratate în mod diferit fără o justificare rezonabilă și
- credincioșii evrei, pe de o parte, și credincioșii musulmani, pe de altă parte, ar fi tratați în același mod fără o justificare rezonabilă.

35. În schimb, guvernele flamand și valon consideră că articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 împuternicește în mod explicit statele membre să deroge de la dispozițiile articolului 4 alineatul (4) din acest regulament⁷.

36. Instanța de trimitere precizează că excepția de la principiul obligației prevăzute la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 de a asoma animalele anterior sacrificării se bazează pe principiul libertății de religie, astfel cum acesta este garantat de articolul 10 alineatul (1) din cartă.

37. Potrivit instanței de trimitere, statele membre pot deroga însă de la excepția menționată anterior. În definitiv, articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 permite statelor membre ca, pentru a promova bunăstarea animalelor, să deroge de la dispoziția prevăzută la articolul 4 alineatul (4) din acest regulament. În această privință nu se precizează care sunt limitele pe care statele membre ale Uniunii sunt obligate să le respecte⁸.

38. Instanța de trimitere precizează că problema care se ridică este, așadar, dacă articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 poate fi interpretat ca autorizând statele membre ale Uniunii să adopte norme naționale precum cele prevăzute în decretul atacat și dacă această dispoziție, în cazul în care s-ar interpreta astfel, este compatibilă cu libertatea de religie garantată de articolul 10 alineatul (1) din cartă.

39. În plus, instanța de trimitere menționează că Regulamentul nr. 1099/2009 prevede doar o excepție condiționată de la obligația asomării prealabile în ceea ce privește uciderea animalelor prin metode de sacrificare rituală, în timp ce uciderea animalelor în cadrul activităților de vânătoare, de pescuit și în cadrul manifestărilor culturale este pe deplin scutită de aceeași obligație, în conformitate cu articolul 1 alineatul (3) litera (a) punctul (ii) din Regulamentul nr. 1099/2009. În acest sens, instanța de trimitere

⁷ Pentru o prezentare mai detaliată a acestor argumente, precum și a argumentelor celorlalte părți din fața instanței de trimitere, a se vedea cererea de decizie preliminară în prezenta cauză.

⁸ A se vedea punctul B.23.2 din cererea de decizie preliminară și pagina 6 a traducerii în limba engleză.

dorește să afle dacă Regulamentul nr. 1099/2009 dă naștere unei discriminări nejustificate autorizând statele membre să restrângă excepția în cazul sacrificării prescrise de rituri religioase, în timp ce uciderea animalelor fără asomare este permisă în cadrul vânătorii, al pescuitului și al evenimentelor sportive sau culturale.

40. În aceste condiții, Grondwettelijk Hof (Curtea Constituțională) a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări preliminare:

- „1) Articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din [Regulamentul nr. 1099/2009] trebuie interpretat în sensul că statelor membre le este permis ca, prin derogare de la dispoziția prevăzută la articolul 4 alineatul (4) din acest regulament și pentru a promova bunăstarea animalelor, să adopte norme precum cele cuprinse în [decretul atacat], norme care prevăd, pe de o parte, interzicerea sacrificării animalelor fără asomare, valabilă și pentru sacrificiul realizat în cadrul unui rit religios, și, pe de altă parte, un procedeu alternativ de asomare pentru sacrificiul realizat în cadrul unui rit religios, bazat pe asomarea reversibilă și pe preceptul ca asomarea să nu ducă la decesul animalului?
- 2) În cazul unui răspuns afirmativ la prima întrebare, articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 încalcă, în interpretarea indicată la prima întrebare, articolul 10 alineatul (1) din [cartă]?
- 3) În cazul unui răspuns afirmativ la prima întrebare, articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) coroborat cu articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 încalcă, în interpretarea indicată la prima întrebare, articolele 20, 21 și 22 din [cartă], deoarece pentru uciderea animalelor folosind metode speciale prevăzute de rituri religioase nu se prevede decât o excepție condiționată de la obligația de asomare a animalului [articolul 4 alineatul (4) coroborat cu articolul 26 alineatul (2)], în timp ce pentru uciderea animalelor în cadrul activităților de vânătoare, de pescuit și în cadrul manifestărilor sportive și culturale, din motivele specificate în considerentele regulamentului, sunt prevăzute dispoziții potrivit cărora aceste activități nu intră în sfera de aplicare a regulamentului sau sub incidența obligației de a asoma animalul în momentul uciderii acestuia [articolul 1 alineatul (1) al doilea paragraf și articolul 1 alineatul (3)]?”

IV. Procedura în fața Curții

41. Centraal Israëlitisch Consistorie van België și alții, Executief van de Moslims van België și alții, Coördinatie Comité van Joodse Organisaties van België. Section belge du Congrès juif mondial et Congrès juif européen VZW, LI, Vlaamse Regering, Waalse Regering, Global Action in the Interest of Animals VZW (GAIA), guvernele danez, finlandez și suedez, precum și Consiliul Uniunii Europene și Comisia Europeană au depus observații scrise cu privire la întrebările adresate de Grondwettelijk Hof (Curtea Constituțională).

42. În ședința în fața Curții, desfășurată la 8 iulie 2020, Centraal Israëlitisch Consistorie van België și alții, Unie Moskeeën Antwerpen VZW Executief van de Moslims van België și alții, Coördinatie Comité van Joodse Organisaties van België. Section belge du Congrès juif mondial et Congrès juif européen VZW, LI, Vlaamse Regering, Waalse Regering, Global Action in the Interest of Animals VZW (GAIA), guvernele danez și finlandez, Consiliul și Comisia au prezentat observații orale. În cazul guvernului finlandez, agentului acestuia i s-a permis să prezinte concluzii orale prin videoconferință.

V. Analiză

43. În cererea sa de decizie preliminară, Grondwettelijk Hof (Curtea Constituțională) a adresat Curții trei întrebări. Astfel cum a solicitat Curtea, prezentele concluzii se vor concentra pe prima și pe cea de a doua întrebare adresate de instanța de trimitere în cererea sa de decizie preliminară.

44. Prin intermediul primei întrebări, Grondwettelijk Hof (Curtea Constituțională) solicită interpretarea articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009. Mai precis, instanța de trimitere urmărește să se stabilească domeniul de aplicare al articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 și dacă acesta permite statelor membre, prin derogare de la articolul 4 alineatul (4) din acest regulament și în scopul promovării bunăstării animalelor, să adopte norme precum cele prevăzute în decretul atacat. În funcție de interpretarea furnizată în ceea ce privește articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009, prin intermediul celei de a doua întrebări, Grondwettelijk Hof (Curtea Constituțională) urmărește să se stabilească dacă această dispoziție a dreptului Uniunii încalcă articolul 10 alineatul (1) din cartă.

45. Având în vedere legătura intrinsecă dintre primele două întrebări, considerăm că ar fi cel mai convenabil ca acestea să primească un răspuns împreună.

A. *Observații preliminare*

46. Din cererea de decizie preliminară rezultă că decretul atacat a fost notificat Comisiei la 29 noiembrie 2017⁹, în conformitate cu articolul 26 alineatul (2) al doilea paragraf din Regulamentul nr. 1099/2009. Prin argumentele prezentate în scris în fața Curții s-a susținut că notificarea în cauză era tardivă¹⁰ și că decretul atacat nu este, prin urmare, valid. În acest sens am dori să observăm că Grondwettelijk Hof (Curtea Constituțională) s-a referit în mod concret la notificarea în cauză în cererea de decizie preliminară. Totuși, instanța de trimitere nu a exprimat în această privință nicio îndoială cu privire la validitatea decretului atacat. În plus, niciuna dintre întrebările adresate nu se referă în mod specific la acest aspect sau nu urmărește interpretarea articolului 26 alineatul (2) al doilea paragraf din Regulamentul nr. 1099/2009. Prin urmare, considerăm că această chestiune, mai ales în lipsa unei dezbateri concrete între părți cu privire la acest aspect, iese din sfera prezentei proceduri.

47. Au existat de asemenea anumite dezbateri în fața Curții cu privire la aspectul dacă asomarea reversibilă prealabilă care nu cauzează moartea unui animal sau asomarea animalelor vertebrale ulterioară sacrificării respectă metodele speciale de sacrificare prevăzute de riturile religioase atât ale credinței musulmane, cât și ale celei iudaice. În acest sens, s-ar părea că în cadrul ambelor credințe există opinii divergente în legătură cu acest aspect¹¹. Astfel cum am subliniat în Concluziile prezentate în cauza A (C-243/19, EU:C:2020:325)¹², o instanță laică nu poate decide în legătură cu aspecte privind

⁹ Comisia a precizat că notificarea respectivă a avut loc la 27 noiembrie 2018.

¹⁰ Trebuie menționat în această privință că Grondwettelijk Hof (Curtea Constituțională) a analizat, la punctul B.22.3 din cererea de decizie preliminară, faptul că decretul atacat fusese notificat Comisiei în timp util, având în vedere că articolul 26 alineatul (2) al doilea paragraf din Regulamentul nr. 1099/2009 nu stabilea niciun termen, și, în conformitate cu articolul 6 din acest decret, decretul atacat nu intra în vigoare înainte de 1 ianuarie 2019.

¹¹ A se vedea de asemenea Concluziile avocatului general Wahl prezentate în cauza Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen și alții (C-426/16, EU:C:2017:926, punctele 51-54) și Concluziile avocatului general Wahl prezentate în cauza Oeuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs (C-497/17, EU:C:2018:747, punctele 46 și 47). La punctul 51 din aceste din urmă concluzii, avocatul general Wahl a precizat că: „Există în prezent pe piață produse etichetate «halal» care provin din sacrificarea animalelor efectuată cu asomare prealabilă. De asemenea, s-a evidențiat că carnea provenită de la animale sacrificate fără asomare este distribuită în circuitul clasic fără a fi informați consumatorii în acest sens [...]. În definitiv, aplicarea unei etichete «halal» pe produse indică foarte puține aspecte în ceea ce privește recurgerea la asomare cu ocazia sacrificării animalelor și, dacă este cazul, cu privire la metoda de asomare aleasă.”

¹² C-243/19, EU:C:2020:325, punctul 5.

ortodoxismul religios: considerăm că este suficient să spunem că există un grup important de adepți atât ai credinței musulmane, cât și ai celei iudaice pentru care sacrificarea animalelor fără o astfel de asomare este considerată ca fiind un aspect esențial al unui rit religios necesar. Prin urmare, propunem să continuăm analiza plecând de la această bază¹³.

48. În orice caz, la punctul 51 din Hotărârea din 29 mai 2018, Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen și alții (C-426/16, EU:C:2018:335), Curtea a afirmat în mod clar că existența unor eventuale diferențe teologice în legătură cu această temă nu poate în sine să afecteze calificarea drept „rit religios” a practicii referitoare la sacrificările rituale, astfel cum este descrisă de instanța de trimitere¹⁴.

49. În pofida faptului că instanța de trimitere a explicat foarte detaliat că decretul atacat a fost adoptat în urma unor ample consultări avute cu reprezentanții diferitor grupuri religioase, iar legiuitorul flamand a depus eforturi considerabile o lungă perioadă (începând din anul 2006) pentru a reconcilia obiectivele de promovare a bunăstării animalelor cu respectarea esenței sacrificărilor rituale¹⁵, în cererea sa de decizie preliminară, această instanță a indicat că decretul atacat prevede interzicerea sacrificării rituale fără asomare, care era anterior permisă în temeiul dreptului național și în temeiul derogării prevăzute la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul 1099/2009¹⁶.

B. Articolul 4 alineatele (1) și (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 și actuala jurisprudență referitoare la aceste dispoziții

50. Regulamentul nr. 1099/2009 stabilește, printre altele, norme privind uciderea animalelor crescute sau deținute în scopul producerii de alimente. După cum se poate vedea din însuși titlul regulamentului și din articolul 3 alineatul (1) din acesta, principalul obiectiv al regulamentului este acela de a proteja animalele și de a le feri de orice durere, chin sau suferință evitabile în timpul sacrificării lor și al operațiilor aferente.

51. Articolul 4 alineatul (1) din Regulamentul nr. 1099/2009 prevede, astfel, în termeni lipsiți de echivoc că „animalele vor fi ucise doar după asomare”.

13 Suntem de acord cu faptul că această abordare – care își are rădăcinile în respectul necesar pentru diferitele concepții și tradiții religioase, ceea ce reprezintă o trăsătură indispensabilă a garanției respectării libertății de religie prevăzute la articolul 10 alineatul (1) din cartă – se poate într-o anumită măsură să nu fie ușor de conciliat cu faptul că articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009, ca derogare de la articolul 4 alineatul (1), trebuie interpretat în mod strict.

14 A se vedea de asemenea Concluziile avocatului general Wahl prezentate în cauza Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen și alții (C-426/16, EU:C:2017:926, punctul 57). A se vedea și Curtea Europeană a Drepturilor Omului, denumită în continuare „Curtea EDO”, concluziile conexe divergente, prezentate de judecătorii Bratza, Fischbach, Thomassen, Tsatsa-Nikolovska, Panțiru, Levits și Traja în cauza Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței (Curtea EDO, 20 iunie 2000, CE:ECHR:2000:0627JUD002741795, §1), în care aceștia afirmă că, „deși este posibil să se creeze tensiune acolo unde o comunitate, și în special o comunitate religioasă, este divizată, aceasta este una dintre consecințele inevitabile ale necesității de a respecta pluralismul. Într-o astfel de situație, rolul autorităților publice nu este de a elimina orice cauză a tensiunilor prin eliminarea pluralismului, ci de a lua toate măsurile necesare pentru a se asigura că grupurile concurente se tolerează reciproc”. În Hotărârea din 17 martie 2014, Vartic împotriva României (CE:ECHR:2013:1217JUD001415008), Curtea EDO a declarat, la punctul 34, că „[libertatea] de gândire, de conștiință și de religie denotă opinii care ating un anumit nivel de convingere, de seriozitate, de coeziune și de importanță [...]. Cu toate acestea, Curtea a statuat că obligația statului de neutralitate și de imparțialitate, așa cum este definită în jurisprudența sa [...], este incompatibilă cu orice competență a statului de a evalua legitimitatea credințelor religioase [...]”.

15 Această respectare a credințelor religioase este evidențiată de excepțiile prevăzute în decretul atacat în ceea ce privește asomarea reversibilă care nu cauzează moartea animalului și în ceea ce privește asomarea ulterioară sacrificării bovinelor.

16 Instanța de trimitere a declarat în cererea sa de decizie preliminară că din istoricul legislativ reiese în mod clar că legiuitorul flamand a plecat de la principiul că sacrificarea fără asomare cauzează animalului o suferință care poate fi evitată. Prin intermediul decretului atacat, legiuitorul intenționa, așadar, să promoveze bunăstarea animalelor. În plus, legiuitorul flamand avea cunoștință de faptul că decretul atacat afectează libertatea de religie și urmarea să stabilească un echilibru între, pe de o parte, obiectivul său de promovare a bunăstării animalelor și, pe de altă parte, respectarea libertății de religie.

52. În opinia noastră, articolul 4 alineatul (1) din Regulamentul nr. 1099/2009 reprezintă piatra de temelie a acestui regulament și reflectă și concretizează obligația clară impusă de prima parte a articolului 13 TFUE atât Uniunii, cât și statelor membre de a ține seama de toate cerințele bunăstării animalelor, care sunt ființe sensibile. În acest sens, la punctul 47 din Hotărârea din 26 februarie 2019, *Oeuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs* (C-497/17, EU:C:2019:137), Curtea a declarat că studii științifice au demonstrat că asomarea reprezintă tehnica ce aduce cea mai mică atingere bunăstării animalelor în momentul uciderii.

53. În pofida dispozițiilor stricte ale articolului 4 alineatul (1) din Regulamentul nr. 1099/2009, conform articolului 4 alineatul (4) din acest regulament, *prin derogare* de la această normă, în cazul animalelor supuse unor metode speciale de sacrificare impuse de rituri religioase, „cerințele prevăzute la alineatul (1) nu se aplică atunci când sacrificarea are loc într-un abator”¹⁷. Prin urmare, articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 abordează necesitatea de a garanta dreptul anumitor credințe religioase de a prezerva rituri religioase esențiale și de a consuma carne de animale care au fost sacrificate prin aceste metode prescrise cu titlu religios.

54. Validitatea dreptului prevăzut la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009, de a efectua sacrificarea prescrisă de rituri religioase într-un abator, în raport cu dispozițiile articolului 10 alineatul (1) din cartă a fost examinată de Curte în Hotărârea din 29 mai 2018, *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen și alții* (C-426/16, EU:C:2018:335). La punctele 43-45 din această hotărâre, Curtea a amintit că, potrivit jurisprudenței sale, dreptul la libertatea de conștiință și de religie consacrat la articolul 10 alineatul (1) din cartă implică printre altele libertatea oricărei persoane de a-și manifesta religia sau convingerea individual sau colectiv, în public sau în particular, prin intermediul cultului, al învățământului, al practicilor și al îndeplinirii diverselor rituri pe care ea le presupune. În plus, în cartă se reține o accepțiune largă a noțiunii „religie” pe care o prevede, de natură să acopere atât *forum internum*, și anume faptul de a avea convingeri, cât și *forum externum*, și anume manifestarea în public a credinței religioase. Prin urmare, Curtea a concluzionat că metodele speciale de sacrificare prevăzute de rituri religioase, în sensul articolului 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009, intră în domeniul de aplicare al articolului 10 alineatul (1) din cartă, ca parte a acestei manifestări în public a credinței religioase¹⁸.

55. Curtea a considerat că derogarea autorizată prin articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009, care este supusă cerinței ca sacrificarea să aibă loc într-un abator¹⁹, nu instituie nicio interdicție a exercitării practicii sacrificării religioase în Uniune, ci, dimpotrivă, concretizează angajamentul pozitiv al legiuitorului Uniunii de a permite practicarea sacrificării animalelor fără asomare prealabilă pentru a asigura respectarea efectivă a libertății de religie²⁰.

56. Derogarea prevăzută la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 de la norma prevăzută la articolul 4 alineatul (1) din acest regulament admite, așadar, practica sacrificării rituale, în cadrul căreia animalele pot fi ucise fără asomare prealabilă *doar pentru a asigura respectarea libertății de religie*, având în vedere că această formă de sacrificare *nu este de natură să atenueze orice durere*,

17 A se vedea Hotărârea din 29 mai 2018, *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen și alții* (C-426/16, EU:C:2018:335, punctele 53 și 55-57), și Hotărârea din 26 februarie 2019, *Oeuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs* (C-497/17, EU:C:2019:137, punctul 48).

18 În Hotărârea din 14 martie 2017, *G4S Secure Solutions* (C-157/15, EU:C:2017:203, punctul 27), Curtea a afirmat că, astfel cum reiese din Explicațiile referitoare la Carta drepturilor fundamentale (JO 2007, C 303, p. 17), dreptul garantat la articolul 10 alineatul (1) din aceasta corespunde dreptului garantat la articolul 9 din Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, semnată la Roma la 4 noiembrie 1950 (denumită în continuare „CEDO”) și, în conformitate cu articolul 52 alineatul (3) din cartă, are același sens și același domeniu de aplicare ca acesta. Potrivit unei jurisprudențe constante, CEDO nu constituie, atât timp cât Uniunea nu a aderat la ea, un instrument juridic integrat formal în ordinea juridică a Uniunii. Astfel, aprecierea validității Regulamentului nr. 1099/2009 trebuie să se realizeze numai din perspectiva drepturilor fundamentale garantate de cartă. A se vedea Hotărârea din 28 iulie 2016, *Ordre des barreaux francophones et germanophone și alții* (C-543/14, EU:C:2016:605, punctul 23 și jurisprudența citată).

19 Acesta reprezintă o unitate care face obiectul unei autorizări acordate de autoritățile naționale competente și care din acest motiv respectă cerințele tehnice privind construcția, amenajarea și echiparea impuse de Regulamentul (CE) nr. 853/2004 al Parlamentului European și al Consiliului din 29 aprilie 2004 de stabilire a unor norme specifice de igienă care se aplică alimentelor de origine animală (JO 2004, L 139, p. 55, Ediție specială, 03/vol. 56, p. 71, rectificare în JO 2004, L 226, p. 22).

20 Hotărârea din 29 mai 2018, *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen și alții* (C-426/16, EU:C:2018:335, punctul 56).

chin sau suferință a animalului la fel de eficient ca sacrificarea precedată de o asomare, care, în conformitate cu articolul 2 litera (f) din acest regulament, citit în lumina considerentului (20) al acestuia, este necesară pentru a cauza animalelor o stare de inconștiență și de pierdere a sensibilității de natură să le reducă în mod semnificativ suferința²¹.

57. Articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 reflectă, aşadar, dorința legiuitorului Uniunii de a respecta libertatea de religie și dreptul persoanelor de a-și manifesta religia sau convingerea prin intermediul cultului, învățământului, practicilor și îndeplinirii riturilor, astfel cum acestea au fost consacrate prin articolul 10 din cartă, în pofida suferinței evitabile cauzate animalelor în contextul sacrificării rituale efectuate în lipsa asomării prealabile²². Prin urmare, în opinia noastră, această dispoziție pune în aplicare angajamentul Uniunii pentru o societate pluralistă tolerantă, în care opiniile și convingerile divergente și uneori conflictuale subzistă și trebuie să fie conciliate.

58. Cu toate acestea, din cuprinsul punctului 56 și următoarelor din Hotărârea din 29 mai 2018, Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen și alții (C-426/16, EU:C:2018:335), reiese clar că *condițiile sau cerințele tehnice* care urmăresc să reducă la minimum suferința animalelor în momentul uciderii și să asigure sănătatea tuturor consumatorilor de carne, care sunt neutre și nediscriminatorii în aplicarea lor, pot fi impuse și în ceea ce privește libera exercitare a sacrificării fără asomare prealabilă, în scopuri religioase, pentru a organiza și reglementa respectivul sacrificiu. Astfel, după cum s-a arătat deja, la punctul 68 din Hotărârea din 29 mai 2018, Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen și alții (C-426/16, EU:C:2018:335), Curtea a considerat că cerința ca o asemenea sacrificare să aibă loc într-un abator²³ *nu* dă naștere unei restrângeri a dreptului la libertatea de a-și practica religia²⁴.

59. În plus, în Hotărârea din 26 februarie 2019, Oeuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs (C-497/17, EU:C:2019:137, punctele 48-50), Curtea afirmă în esență că, în timp ce bunăstarea animalelor poate fi compromisă într-o anumită măsură pentru a admite practica sacrificării rituale, derogarea prevăzută la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 nu se extinde dincolo de ceea ce este *strict necesar* pentru a asigura respectarea libertății de religie. Consumul de carne provenită de la animale sacrificate în conformitate cu rituri religioase ține de însăși esența credințelor respective.

21 Hotărârea din 26 februarie 2019, Oeuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs (C-497/17, EU:C:2019:137, punctul 48). La punctul 49 din această hotărâre, Curtea a observat că, „deși Regulamentul nr. 1099/2009 precizează, în considerentul (43), că sacrificarea fără asomare necesită o tăiere a gâtului efectuată cu precizie cu un cuțit ascuțit, pentru a reduce «la minimum» suferința animalului, folosirea unei asemenea tehnici nu permite reducerea «la minimum» a suferinței animalului [...]”.

22 A se vedea considerentul (18) al Regulamentului nr. 1099/2009.

23 A se vedea prin analogie Hotărârea Curții EDO din 27 iunie 2000, Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței (CE:ECHR:2000:0627JUD002741795, § 76 și 77), în care Marea Cameră a Curții EDO a statuat „[...] că, prin stabilirea unei excepții de la principiul potrivit căruia animalele trebuie să fie asomate înainte de sacrificare, dreptul francez a conferit efecte practice unei inițiative pozitive a statului destinate să asigure respectarea efectivă a libertății de religie. Decretul din 1980, departe de a restrânge exercitarea acestei libertăți, este, dimpotrivă, destinat să prevadă și să organizeze libera sa exercitare. Curtea EDO consideră în continuare că faptul că normele excepționale destinate să reglementeze practica sacrificării rituale permit doar celor care efectuează sacrificări rituale autorizate de organisme religioase agreeate să se angajeze în aceasta nu conduce în sine la concluzia că a existat o atingere adusă libertății de a-și manifesta religia. Curtea EDO, la fel ca guvernul, consideră că este în interesul general evitarea sacrificărilor nereglementate, efectuate în condiții de igienă îndoielnică și că, prin urmare, atunci când este vorba despre o sacrificare rituală, este de preferat ca aceasta să fie efectuată în abatoare supravegheate de autoritățile publice [...]”.

24 Având în vedere că cerința în cauză *nu* a constituit o limitare sau o restrângere a libertății de religie recunoscute de articolul 10 alineatul (1) din cartă, această cerință nu trebuia să fie examinată în lumina criteriului care are la bază trei condiții prevăzute la articolul 52 alineatul (1) din cartă. Acest criteriu impune ca limitarea exercitării, printre altele, a libertății de religie (i) să fie prevăzută de lege, (ii) să respecte esența acestei libertăți și (iii) să respecte principiul proporționalității, potrivit căruia limitările pot fi aplicate doar dacă acestea sunt necesare și dacă îndeplinesc efectiv obiectivele de interes general recunoscute de Uniune sau necesitatea de a proteja drepturile și libertățile altora. Deși în anumite circumstanțe ar putea fi dificilă îndeplinirea criteriului care are la bază aceste trei condiții în cauză, în opinia noastră, din cuprinsul punctului 58 și următoarelor din Hotărârea din 29 mai 2018, Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen și alții (C-426/16, EU:C:2018:335), reiese clar că cerința potrivit căreia sacrificarea rituală trebuie să aibă loc într-un abator ar fi îndeplinit – în cazul în care aceasta ar fi fost considerată o restrângere – acest criteriu care are la bază trei condiții.

60. În plus, considerăm că din hotărârea menționată rezultă cu claritate că practica sacrificării rituale a animalelor fără asomare prealabilă va avea în anumite circumstanțe drept rezultat tratarea în mod diferit a produselor rezultate în urma acestui ritual față de produsele care au rezultat în urma sacrificării efectuate într-un mod care respectă cele mai înalte standarde în domeniul bunăstării animalelor.

61. Este evident că articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009, ca derogare de la norma prevăzută la articolul 4 alineatul (1) din acest regulament, trebuie interpretat în mod strict. Acest lucru este necesar în scopul de a proteja în cea mai mare măsură posibilă animalele în momentul uciderii, asigurând în același timp respectarea libertății de religie și a credințelor religioase profunde. În pofida evidentelor tensiuni existente între aceste două – uneori conflictuale – obiective, aspectul cel mai frapant al interacțiunii dintre aceste dispoziții ale Regulamentului nr. 1099/2009 este, în opinia noastră, limbajul foarte precis utilizat la articolul 4 alineatul (1) din acest regulament și domeniul de aplicare al interdicției prevăzute în acesta. Acest lucru contrastează cu lipsa oricăror alte limitări concrete sau specifice aplicate derogării prevăzute la articolul 4 alineatul (4) în afara cerinței ca sacrificarea în cauză să fie prevăzută de un rit religios și să aibă loc într-un abator²⁵.

62. În acest context, nu putem să nu observăm că expresia „în cazul animalelor supuse unor metode speciale de sacrificare prevăzute de rituri religioase” cuprinsă la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 este regretabil de vagă și lasă astfel loc unei interpretări ample în detrimentul bunăstării animalelor²⁶. Desigur, este necesar ca protecției bunăstării animalelor care este prevăzută la articolul 13 TFUE să i se confere de către legiuitorul Uniunii o importanță și o semnificație reale. Câtă vreme această protecție trebuie în anumite circumstanțe să cedeze locul obiectivului încă și mai important al asigurării libertăților și credințelor religioase, aceste circumstanțe trebuie să fie ele însele clare și precise. S-ar putea ridica în mod legitim întrebarea dacă toate produsele provenite de la animale sacrificate în conformitate cu derogarea prevăzută la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 sunt destinate într-adevăr consumului de către persoane care solicită o astfel de sacrificare pentru a respecta prescripțiile religiei lor. În dosarul aflat la dispoziția Curții există dovezi potrivit cărora produsele provenite din animale care au fost sacrificate fără a fi asomate în prealabil sunt destinate consumului de către membrii publicului care, pe lângă faptul că nu sunt

²⁵ Acest lucru nu sugerează că sacrificarea rituală nu este supusă altor condiții în temeiul Regulamentului nr. 1099/2009 în scopul limitării suferinței animalelor în momentul morții. După cum a indicat avocatul general Wahl în Concluziile prezentate în cauza *Oeuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs* (C-497/17, EU:C:2018:747, punctele 79 și 80), sacrificările rituale ale animalelor în conformitate cu articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 trebuie „să fie efectuate [...] în condiții care garantează o limitare a suferinței animalelor. [...] Astfel, considerentul (2) al Regulamentului nr. 1099/2009 precizează, printre altele, că «[o]peratorii economici sau orice altă persoană implicată în uciderea animalelor ar trebui să ia măsurile necesare pentru a evita durerea și pentru a reduce la minimum chinul și suferința animalelor în cursul procesului de sacrificare sau ucidere, ținând cont de cele mai bune practici din domeniu și de metodele permise de [acest] regulament». Considerentul (43) al regulamentului menționat precizează, la rândul său, că «[s]acrificarea fără asomare necesită o tăiere a gâtului efectuată cu precizie cu un cuțit ascuțit, pentru a reduce la minimum suferința». În plus, în conformitate cu articolul 9 alineatul (3) și cu articolul 15 alineatul (2) primul paragraf din același regulament, animalele ar trebui să fie imobilizate individual și numai «în momentul în care persoana însărcinată cu asomarea sau sângerea este pregătită să le asomeze sau să le sângereze cât mai repede posibil». În sfârșit, în temeiul articolului 5 alineatul (2) din Regulamentul nr. 1099/2009, «[i]n cazul în care, în sensul articolului 4 alineatul (4), animalele sunt ucise fără asomare prealabilă, persoanele responsabile cu procesul de sacrificare efectuează verificări sistematice pentru a se asigura că animalele nu prezintă niciun semn de conștiință sau sensibilitate înainte de a fi eliberate din imobilizare și că nu prezintă niciun semn de viață înainte de a se trece la eviscerare sau opărire».

²⁶ Acesta este în special cazul atunci când ceea ce este în discuție reprezintă o derogare de la norma foarte precisă și fără echivoc prevăzută la articolul 4 alineatul (1) din Regulamentul nr. 1099/2009.

conștiinți de aceasta, nu solicită o asemenea sacrificare pentru a respecta toate normele alimentare prevăzute de religie²⁷. Într-adevăr, ar putea foarte bine să existe consumatori care ar ridica obiecții religioase, de conștiință sau morale împotriva consumului unor astfel de produse, având în vedere suferința evitabilă îndurată de animalele în cauză.

63. În pofida dispozițiilor clare ale articolului 4 alineatul (1) din Regulamentul nr. 1099/2009, este greu de evitat concluzia că unicul mod ca un consumator al Uniunii să se asigure că produsele de origine animală respectă articolul 4 alineatul (1) din Regulamentul nr. 1099/2009 este acela de a consuma produse care poartă logoul ecologic al Uniunii Europene. Altfel spus, dacă statele membre sunt obligate să respecte convingerile religioase profunde ale adepților credințelor musulmană și iudaică, permițând, așadar, sacrificarea rituală a animalelor, acestea au obligații și în ceea ce privește bunăstarea acestor creaturi sensibile. Mai precis, situația în care un produs din carne rezultată în urma sacrificării animalelor în conformitate cu rituri religioase este pur și simplu autorizat să intre în lanțul alimentar general pentru a fi consumat de către clienți care nu au cunoștință – și care nu au fost informați – despre modul în care animalele au ajuns să fie sacrificate nu ar respecta nici spiritul, nici litera articolului 13 TFUE.

64. Dosarul aflat la dispoziția Curții indică faptul că un număr tot mai mare de state membre încearcă să califice sau să limiteze într-o diversitate de moduri domeniul de aplicare al derogării prevăzute la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009. Acest fapt include interzicerea sacrificării animalelor fără asomare prealabilă sau interzicerea sacrificării animalelor în lipsa atât a asomării (reversibile) prealabile, cât și a asomării ulterioare sacrificării, în temeiul, printre altele, al articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din regulamentul menționat.

65. Legitimitatea acestei practici, analizată în lumina dispozițiilor Regulamentului nr. 1099/2009, în special a articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din acesta, este cea care reprezintă elementul central al prezentei cereri de decizie preliminară și asupra căreia ne vom îndrepta acum atenția.

C. Articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009

66. Articolul 26 alineatul (1) din Regulamentul nr. 1099/2009 și articolul 26 alineatul (2) din acest regulament permit statelor membre să mențină sau să adopte norme naționale destinate să asigure o protecție mai extinsă a animalelor²⁸ în momentul uciderii decât cele impuse în acest regulament. Articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 prevede în esență că statele membre pot pune în aplicare o protecție mai extinsă a animalelor în momentul uciderii din punctul de vedere al sacrificării și al asomării²⁹ în conformitate cu articolul 4 alineatul (4) din acest regulament.

27 De exemplu, Comisia a arătat în observațiile sale prezentate Curții că statisticile referitoare la sacrificarea animalelor în regiunea flamandă între anii 2010 și 2016, efectuate în cursul procesului legislativ care a condus la adoptarea decretului atacat, „par să indice în mod clar faptul că un procent mare de carne provenită din sacrificări rituale fără asomare și-a găsit probabil drum în lanțul alimentar obișnuit, care nu este, desigur, supus niciunei «cerințe» religioase”. De asemenea, Comisia a afirmat că motivul care stă la baza acestui lucru este economic, întrucât industria sacrificărilor are interesul să păstreze destinația finală a cărnii provenite de la un animal sacrificat fără asomare cât mai deschisă posibil și să ofere, de exemplu, anumite părți mai ieftine ale animalului pe piața halal (sub formă de cărnați merguez, de exemplu), în timp ce alte părți mai scumpe (cum ar fi fileul) sfârșesc în lanțul alimentar obișnuit. În plus, potrivit Comisiei, ca regulă generală, aproximativ o jumătate dintr-un animal sacrificat este respinsă ca neîndeplinind cerințele impuse în ceea ce privește carnea kosher, astfel încât această carne va ajunge cel mai probabil în lanțul alimentar obișnuit.

28 Această noțiune nu este definită. Nu avem însă nicio îndoială că, prin impunerea asomării reversibile prealabile a animalelor sau a asomării ulterioare sacrificării bovinelor, decretul atacat oferă o protecție mai extinsă decât cea garantată prin articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 și intră astfel, în principiu, sub incidența dispozițiilor articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din acest regulament.

29 A se vedea utilizarea noțiunii „operații aferente”. Am dori să precizăm că această noțiune, care se referă și la manipularea animalului în momentul sacrificării, are un domeniu foarte amplu de aplicare și nu se limitează în niciun caz la noțiunea de „asomare” a animalelor sau nu se axează de fapt în principal pe aceasta.

67. Considerăm că însăși formularea articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 *nu* prevede eliminarea sau cvasieliminarea³⁰ de către statele membre a practicii sacrificării rituale. Acest lucru reiese în mod clar din termenii derogării prevăzute la articolul 4 alineatul (4) din regulamentul menționat, care este ea însăși destinată să protejeze libertatea de religie. Termenii generali ai articolului 26 alineatul (2) nu pot fi interpretați astfel încât să restrângă dispozițiile specifice ale articolului 4 alineatul (4).

68. Dimpotrivă, articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 menține această derogare, permițând în același timp, în conformitate cu principiul subsidiarității și pentru a ține cont de sensibilitățile naționale legate de bunăstarea animalelor, adoptarea de către statele membre a unor norme naționale suplimentare sau mai stricte, în plus față de cerința explicită prevăzută la articolul 4 alineatul (4) din acest regulament potrivit căreia sacrificarea animalelor supuse unor metode speciale de sacrificare prevăzute de rituri religioase are loc într-un abator.

69. Aceste norme suplimentare ar putea include, de exemplu, cerința prezenței unui medic veterinar calificat pe tot parcursul sacrificării rituale (în plus față de cerințele referitoare la prezența unui responsabil cu bunăstarea animalelor, cuprinse la articolul 17 din Regulamentul nr. 1099/2009), cerința ca persoana care efectuează această formă specială de sacrificare să fie instruită corespunzător în legătură cu regulile privind natura, mărimea și ascuțimea cuțitului utilizat, precum și cerința existenței unui al doilea cuțit în cazul în care primul cuțit este deteriorat în cursul sacrificării.

70. Astfel, adoptarea de către statele membre, în conformitate cu articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009, a unor norme mai stricte trebuie să aibă loc *în contextul și cu respectarea deplină a naturii derogării prevăzute la articolul 4 alineatul (4) din acest regulament*. Aceasta nu înseamnă însă că statele membre se pot prevala de competența prevăzută la articolul 26 alineatul (2) din Regulamentul nr. 1099/2009 în așa fel încât să anuleze efectiv derogarea prevăzută la articolul 4 alineatul (4) din acest regulament, derogare care, până la urmă, a fost ea însăși concepută să respecte libertatea de religie a respectivilor adepți ai credințelor iudaică și musulmană pentru care sacrificarea rituală a animalelor reprezenta o trăsătură esențială a tradițiilor, a practicilor și chiar a identității lor religioase.

71. Într-adevăr, considerentul (18) al Regulamentului nr. 1099/2009 explică faptul că posibilitatea statelor membre de a menține sau de a adopta norme naționale mai stricte reflectă voința legiuitorului Uniunii de a „[lăsa] un anumit grad de subsidiaritate fiecărui stat membru”, *menținând totuși derogarea de la asomarea animalelor înaintea sacrificării prevăzută la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009*³¹.

72. Articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 permite astfel adoptarea unor norme naționale mai stricte în scopul de a proteja bunăstarea animalelor, cu condiția ca „esența” practicii religioase în cauză, și anume sacrificarea rituală, să nu fie afectată de acestea. Acest articol nu autorizează, așadar, statele membre să interzică sacrificarea animalelor așa cum este prevăzută de riturile religioase și este permisă în mod explicit prin articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009³².

30 Subminând astfel *efectul util* al derogării prevăzute la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009.

31 A se vedea și considerentul (57) al Regulamentului nr. 1099/2009, care se referă la faptul că „este necesar să se permită statelor membre o anumită flexibilitate pentru a menține sau, în anumite domenii specifice, pentru a adopta norme naționale mai extinse”. Sublinierea noastră.

32 În plus, în pofida efortului considerabil depus de legiuitorul flamand pentru a concilia pe cât posibil opiniile comunităților musulmane și evreiești prin introducerea excepțiilor cu privire la asomarea reversibilă prealabilă care nu conduce la moartea animalului sau la asomarea ulterioară sacrificării în cazul bovinelor, din dosarul pus la dispoziția Curții reiese în mod clar, sub rezerva verificării de către instanța de trimitere, că o astfel de conciliere nu respectă principiile de bază ale riturilor religioase în cauză în ceea ce privește anumiți reprezentanți ai acestor comunități.

73. În opinia noastră, orice altă interpretare a articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009, dincolo de a fi contrară textului însuși al dispoziției în cauză³³ și intenției clare a legiuitorului Uniunii³⁴, ar constitui o limitare a libertății de religie garantate prin articolul 10 alineatul (1) din cartă și ar necesita o justificare explicită și detaliată în conformitate cu criteriul care are la bază trei condiții prevăzute la articolul 52 alineatul (1) din cartă. Este suficient să observăm aici că o astfel de justificare lipsește din Regulamentul nr. 1099/2009.

74. Având în vedere că atât considerentele Regulamentului nr. 1099/2009, cât și limbajul legislativ al articolului 4 alineatul (4) însuși arată în mod clar dorința de a păstra sacrificarea rituală a animalelor, competența suplimentară acordată statelor membre în temeiul dispozițiilor articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009³⁵ în ceea ce privește sacrificarea animalelor în conformitate cu articolul 4 alineatul (4) este pur și simplu destinată să le permită acestora să adopte măsurile suplimentare pe care le pot considera adecvate în scopul promovării bunăstării animalelor în cauză.

75. Prin urmare, pentru a recapitula, aceste măsuri suplimentare nu se extind la interzicerea sacrificărilor rituale fără asomare prealabilă sau ulterioară sacrificării, întrucât a face acest lucru ar însemna a nega însăși natura excepției prevăzute la articolul 4 alineatul (4). În schimb, acest lucru ar compromite esența garanțiilor religioase prevăzute la articolul 10 alineatul (1) din cartă pentru acei adepți ai iudaismului și, respectiv, ai islamului pentru care, așa cum am văzut, aceste rituri sunt de o profundă importanță religioasă personală. Prin urmare, considerăm că, în conformitate cu articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 și cu Hotărârea din 29 mai 2018, Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen și alții (C-426/16, EU:C:2018:335), statele membre pot, de exemplu, să adopte condiții sau specificații tehnice³⁶ care urmăresc să reducă la minimum suferința animalelor în momentul uciderii și să promoveze bunăstarea acestora, în plus față de cerința prevăzută la articolul 4 alineatul (4) din acest regulament potrivit căreia sacrificarea rituală are loc într-un abator.

76. Nu considerăm că este util să speculăm cu privire la ce tip de măsuri ar putea fi adoptate în mod legal de statele membre în temeiul articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 sau în temeiul oricărei alte baze legale, întrucât acest lucru depășește în mod clar sfera prezentei proceduri și nu a făcut, prin urmare, obiectul niciunei dezbateri reale în acest context³⁷. Nu este rolul Curții să furnizeze avize consultative cu privire la acest aspect. Este pur și simplu suficient să spunem că această competență nu se extinde până la a interzice sacrificările rituale fără asomare așa cum a prevăzut legiuitorul flamand în procedurile principale.

33 Și astfel contrară legii.

34 Considerentul (18) al Regulamentului nr. 1099/2009 prevede că „prezentul regulament respectă libertatea de religie și dreptul persoanelor de a-și manifesta religia [...], astfel cum acestea au fost consacrate prin articolul 10 din [cartă]”.

35 Și astfel principiul subsidiarității. Este clar că legiuitorul Uniunii nu a avut în vedere deplina armonizare a acestei chestiuni specifice.

36 Dosarul aflat la dispoziția Curții arată că multe state membre au interpretat noțiunile „protecție mai extinsă” sau „norme naționale mai stricte” ca permițându-le să impună cerințe tehnice suplimentare cu privire la modul în care sunt sacrificate animalele, în special prin impunerea asomării prealabile sau a celei ulterioare sacrificării. Considerăm că o protecție mai extinsă sau astfel de norme se pot referi și la măsuri care nu vizează în mod specific modul în care sunt sacrificate animalele însele, ci mai degrabă măsurile care urmăresc să asigure faptul că numărul animalelor sacrificate în conformitate cu derogarea prevăzută la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 nu depășește ceea ce este necesar pentru a îndeplini cerințele regimului alimentar al anumitor grupuri religioase. În acest sens, admitem că există un anumit grad de suprapunere conceptuală între articolul 4 alineatul (4) și articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009. Acest lucru se datorează, fără îndoială, naturii oarecum vagi a dispoziției anterioare. Ceea ce este însă clar este faptul că esența acestor rituri – care pentru mulți adepți ai credințelor atât iudaică, cât și musulmană reprezintă o parte cheie a tradiției și experienței lor religioase – trebuie să beneficieze de protecție în temeiul Regulamentului nr. 1099/2009, astfel cum aceasta este interpretată prin referire la articolul 10 alineatul (1) din cartă.

37 Exemple de astfel de măsuri tehnice au fost prezentate la punctul 69 din prezentele concluzii. Etichetarea produselor în cauză pentru a informa în mod clar consumatorii în legătură cu faptul că carnea este provenită de la un animal care nu a fost asomat ar putea reprezenta de asemenea o modificare legislativă de dorit. Indicația potrivit căreia carnea este kosher sau halal vizează mai degrabă doar anumite grupuri religioase decât pe toți consumatorii de produse provenite de la animale, iar, în opinia noastră, aceasta nu este suficientă în acest sens. A se vedea punctele 80 și 81 din prezentele concluzii.

77. Concluzia noastră provizorie este, aşadar, aceea că articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 coroborat cu articolul 4 alineatele (1) şi (4) din acesta trebuie să fie interpretat, ținând seama de articolul 10 din cartă şi de articolul 13 TFUE, în sensul că statele membre nu pot adopta norme care să prevadă, pe de o parte, interzicerea sacrificării animalelor fără asomare, care se aplică şi în ceea ce priveşte sacrificarea efectuată în contextul unui rit religios, şi, pe de altă parte, o procedură alternativă de asomare în ceea ce priveşte sacrificarea efectuată în contextul unui rit religios, bazată pe asomare reversibilă şi pe condiția ca asomarea să nu cauzeze moartea animalului.

78. Examinarea întrebărilor nu a evidențiat niciun element de natură să afecteze validitatea articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 în raport cu articolul 10 alineatul (1) din cartă.

79. Aceste concluzii nu sunt afectate de faptul că ar fi întotdeauna posibil – în orice caz, în principiu – pentru comunitățile evreiești şi musulmane să importe carne kosher şi, respectiv, halal. Dincolo de faptul că încrederea în astfel de importuri ar fi oarecum precară – Curtea a fost, de exemplu, informată în cadrul şedinței din 8 iulie 2020 că unele state membre, precum Republica Federală Germania şi Regatul Olandei, au impus interdicții la export în ceea ce priveşte astfel de produse din carne –, ar putea fi greu de acceptat situația în care această abordare ar fi adoptată de fiecare stat membru. Rămâne cert faptul că esența dreptului garantat de articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009 se aplică fără rezerve în fiecare stat membru, iar competența de a adopta norme suplimentare în conformitate cu articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din acest regulament nu poate să restrângă acest drept.

80. Prezenta procedură atrage însă, în felul ei, atenția asupra slăbiciunii actualului regim de reglementare. Dacă cerințele prevăzute la articolul 13 TFUE trebuie considerate ca impunând statelor membre obligații reale (aşa cum suntem de părere că trebuie să facă), este, aşadar, de datoria legiuitorului Uniunii să se asigure cel puțin că acestea sunt indicate în mod clar şi fără echivoc tuturor consumatorilor atunci când produsele au provenit din animale care au fost ucise fără asomare prealabilă.

81. O astfel de abordare, care este *neutră şi nediscriminatorie*, întrucât furnizează informații suplimentare *tuturor consumatorilor* prin trasabilitatea şi etichetarea produselor provenite de la animale, le va permite acestora să facă o alegere liberă şi în cunoștință de cauză în legătură cu consumul unor asemenea produse³⁸. Totodată, acest lucru ar promova principiul bunăstării animalelor prin reducerea suferinței lor în momentul uciderii, protejând în același timp libertatea de religie³⁹.

38 A se vedea prin analogie articolul 3 alineatul (1) din Regulamentul (UE) nr. 1169/2011 al Parlamentului European şi al Consiliului din 25 octombrie 2011 privind informarea consumatorilor cu privire la produsele alimentare, de modificare a Regulamentelor (CE) nr. 1924/2006 şi (CE) nr. 1925/2006 ale Parlamentului European şi ale Consiliului şi de abrogare a Directivei 87/250/CEE a Comisiei, a Directivei 90/496/CEE a Consiliului, a Directivei 1999/10/CE a Comisiei, a Directivei 2000/13/CE a Parlamentului European şi a Consiliului, a Directivei 2002/67/CE şi 2008/5/CE ale Comisiei şi a Regulamentului (CE) nr. 608/2004 al Comisiei (JO 2011, L 304, p. 18), care prevede că „[f]urnizarea informațiilor referitoare la produsele alimentare urmăreşte asigurarea unui nivel ridicat de protecție a sănătății şi intereselor consumatorilor, oferind consumatorilor finali o bază pentru a face o alegere în cunoștință de cauză şi pentru a utiliza în mod sigur produsele alimentare, ținând seama în special de *considerații de ordin* sanitar, economic, ecologic, *societal şi etic*”. Sublinierea noastră. Rolul considerațiilor de ordin etic în etichetarea produselor alimentare în contextul Regulamentului nr. 1169/2011 a fost examinat de Curte în Hotărârea din 12 noiembrie 2019, Organisation juive européenne şi Vignoble Psagot (C-363/18, EU:C:2019:954), şi de noi, în concluziile pe care le-am prezentat în această cauză (C-363/18, EU:C:2019:494).

39 *Atât* a aceloră a căror religie impune sacrificarea rituală, *cât* şi a aceloră care au obiecții religioase, de conștiință sau morale cu privire la sacrificarea animalelor fără asomare.

D. Articolul 26 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009

82. Competența acordată statelor membre de a adopta norme naționale suplimentare sau mai stricte este *de asemenea* restrânsă sau limitată de articolul 26 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009. Această dispoziție prevede că astfel de norme naționale nu pot împiedica libera circulație a produselor de origine animală ucise în alt stat membru în conformitate cu norme ce prevăd o protecție mai puțin extinsă. Într-adevăr, după cum se subliniază în considerentul (57) al Regulamentului nr. 1099/2009, protecția mai extinsă a animalelor în momentul uciderii este permisă cu condiția să nu fie afectată funcționarea pieței interne.

83. Instanța de trimitere a arătat în cererea sa de decizie preliminară că legiuitorul flamand a considerat „că decretul atacat nu are niciun impact asupra posibilității obținerii de către credincioși a cărnii provenite de la animale sacrificate conform prevederilor riturilor religioase, având în vedere că nicio dispoziție nu interzice importul unei astfel de cărni în regiunea flamandă”.

84. Considerăm că cerința impusă la articolul 26 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009, potrivit căreia normele adoptate de statele membre în temeiul articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 nu împiedică funcționarea pieței interne, nu schimbă cu nimic faptul că măsurile adoptate de statele membre în temeiul acestei din urmă dispoziții *trebuie să fie aplicate* în contextul derogării prevăzute la articolul 4 alineatul (4) din acest regulament și în deplină conformitate cu aceasta. Prin urmare, faptul că produsele de origine animală care respectă metodele speciale de sacrificare prevăzute de rituri religioase pot fi obținute din alt stat membru nu va remedia în sine nerespectarea obligației de a îndeplini cerințele prevăzute la articolul 4 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1099/2009.

85. Este adevărat că, în Hotărârea Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței (Curtea EDO, 20 iunie 2000, CE:ECHR:2000:0627JUD002741795), Curtea EDO a considerat că ar exista o atingere adusă libertății de a-și manifesta religia *doar* dacă nelegalitatea efectuării sacrificării rituale *a împiedicat consumul de carne provenită de la animale sacrificate în conformitate cu prevederile religioase relevante*. Astfel, potrivit Curții EDO, nu există nicio atingere adusă libertății de a-și manifesta religia atunci când carnea compatibilă cu prevederile religioase ale unei persoane poate fi obținută cu ușurință din alt stat⁴⁰.

86. În timp ce dreptul garantat la articolul 10 alineatul (1) din cartă corespunde dreptului garantat la articolul 9 din CEDO, la care toate statele membre sunt semnatare, și are, în conformitate cu articolul 52 alineatul (3) din cartă, același înțeles și aceeași întindere, este clar că, prin adoptarea articolului 4 alineatul (4) și prin impunerea ca articolul 26 din Regulamentul nr. 1099/2009 să fie aplicat în limitele acestei dispoziții, legiuitorul Uniunii a intenționat să confere o protecție mai specifică libertății de religie decât cea care ar fi putut fi impusă prin articolul 9 din CEDO.

87. Considerăm că nu se poate nega faptul că păstrarea riturilor religioase ale sacrificării animalelor este adesea incompatibilă cu concepțiile moderne despre bunăstarea animalelor. Cu toate acestea, derogarea prevăzută la articolul 4 alineatul (4) reprezintă o alegere politică pe care legiuitorul Uniunii avea cu siguranță dreptul să o facă. Rezultă că Curtea nu poate permite ca această alegere politică

⁴⁰ În concluziile lor conexe și divergente prezentate în cauza Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței (Curtea EDO, 20 iunie 2000, CE:ECHR:2000:0627JUD002741795), judecătorii Bratza, Fischbach, Thomassen, Tsatsa-Nikolovska, Panțiru, Levits și Traja au considerat că simplul fapt că autorizarea de a efectua sacrificarea rituală fusese deja acordată unui organism religios nu absolvea autoritățile franceze de obligația de a analiza cu atenție orice cerere ulterioară formulată de alte organisme religioase care practicau aceeași religie. Aceștia au considerat că refuzul autorizării asociației solicitante, acordând în același timp o asemenea autorizare altei asociații și conferind astfel acesteia din urmă dreptul exclusiv de a autoriza sacrificările rituale, echivala cu nerespectarea obligației de a garanta pluralismul religios sau de a asigura un raport rezonabil de proporționalitate între mijloacele utilizate și scopul care se dorește a fi atins. În plus, faptul că carnea „glatt” (animalul sacrificat nu trebuie să aibă nicio impuritate) ar putea fi importată în Franța din Belgia nu justifică, în opinia lor, concluzia potrivit căreia nu exista nicio atingere adusă dreptului de a-și practica religia prin efectuarea ritului de sacrificare rituală. Aceștia au constatat că posibilitatea obținerii unei astfel de cărni prin alte mijloace era irelevantă în scopul examinării domeniului de aplicare al unui act sau al unei omisiuni din partea statului, care avea ca scop restrângerea exercitării dreptului la libertatea de religie.

specifică să fie minimizată de anumite state membre care adoptă măsuri speciale în numele bunăstării animalelor, ceea ce ar avea drept efect concret anularea derogării în favoarea anumitor adepți religioși. Însă nimic din toate acestea nu determină incompatibilitatea articolului 26 din Regulamentul nr. 1099/2009, în special a articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din acest regulament, cu articolul 10 alineatul (1) din cartă.

VI. Concluzie

88. Prin urmare, am dori să propunem să se răspundă la prima și la a doua întrebare adresate de Grondwettelijk Hof (Curtea Constituțională, Belgia) după cum urmează:

Articolul 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul (CE) nr. 1099/2009 al Consiliului din 24 septembrie 2009 privind protecția animalelor în momentul uciderii coroborat cu articolul 4 alineatul (1) și cu articolul 4 alineatul (4) din acesta trebuie să fie interpretat, ținând seama de articolul 10 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene și de articolul 13 TFUE, în sensul că statele membre nu pot adopta norme care să prevadă, pe de o parte, interzicerea sacrificării animalelor fără asomare, care se aplică și în ceea ce privește sacrificarea efectuată în contextul unui rit religios, și, pe de altă parte, o procedură alternativă de asomare în ceea ce privește sacrificarea efectuată în contextul unui rit religios, bazată pe asomare reversibilă și pe condiția ca asomarea să nu cauzeze moartea animalului.

Examinarea întrebărilor nu a evidențiat niciun element de natură să afecteze validitatea articolului 26 alineatul (2) primul paragraf litera (c) din Regulamentul nr. 1099/2009 în raport cu articolul 10 alineatul (1) din cartă.